

В. С. Лисюк,
к. е. н., докторант, Університет "КРОК", м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3805-6937>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.8.99

СТАН ТРЕТИННОГО СЕКТОРУ В ТРИСЕКТОРНІЙ МОДЕЛІ ЕКОНОМІКИ, ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ, РОЛЬ У СТВОРЕННІ ЯКІСНО НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

V. Lysyuk,
PhD in Economics, Doctoral candidate, "KROK" University, Kyiv

THE STATE OF THE TERTIARY SECTOR IN THE THREE-SECTOR MODEL OF THE ECONOMY,
PROBLEMS AND TRENDS, THE ROLE OF THE TERTIARY SECTOR IN CREATING A
QUALITATIVELY NEW UKRAINIAN ECONOMY

Якісні перетворення у сфері послуг, тобто зміна її галузевої структури та збільшення частки високоінтелектуальних послуг, які створюють значну частину доданої вартості, сприятимуть кращому функціонуванню всієї національної економіки. З огляду на окреслені проблеми, метою диверсифікації української сфери послуг має стати переорієнтація з розподільчих послуг на виробничі та соціальні і зростання їх часток у галузевій структурі валової доданої вартості. Саме третинний сектор економіки нині значною мірою зумовлює зростання національного виробництва, динаміку інвестицій, перетворює ряд країн Європи на провідні фінансові центри світу.

В статті досліджується динаміка часток секторів національної структури ВВП у формуванні валової доданої вартості. Аналізуються стан, динаміка та географічна структура балансу послуг і динаміка капітальних інвестицій в цей сектор. Забезпечення економічного зростання України вимагає якісних змін в структурі економіки, відходу української економіки від стереотипів сировинного виробництва та статусу аграрної держави і зміни пріоритетів розвитку з урахуванням досвіду країн-лідерів світу в умовах післявоєнного відновлення економіки.

The national economies of the highly developed states of Europe are at the post-industrial stage of development. Over several decades the specific weight of material production (primary and secondary sectors) has steadily decreased, and its role in creating GDP and the concentration of workers in the service sector has grown. It is the tertiary sector of the economy that largely determines the growth of national production, the dynamics of investments and turns a number of European countries into leading financial centers of the world.

As for the economy of Ukraine, its structure does not correspond to modern developed countries of the world. Destructive transformation of almost all institutions of the country led to the emphasis of state policy on the development of raw materials sectors of the economy, which resulted in the primitive structure of the economy. The growing role of the service sector in the modernization of the structure of the national economy, development of new types of services and expansion of their assortment list are changing the main scheme of the functioning of the tertiary sector. Its role in the country's economic growth is one of the most important priorities for the development of Ukraine's economy in the near future.

Qualitative transformations in the service sector, i.e. changing its sectoral structure and increasing the share of highly intelligent services, which create a significant part of the added value, will contribute to the better functioning of the entire national economy. Given the outlined problems, reorientation from distribution services to production and social services and increase in their shares in the sectoral structure of gross added value should be the goal of diversification of the Ukrainian service sector.

The dynamics of the shares of sectors of the national GDP structure in the formation of gross value added are examined in the article along with the state, dynamics and geographic structure of the balance of services and the dynamics of capital investments in this sector being analyzed.

Ensuring the economic growth of Ukraine requires qualitative changes in the structure of the economy, the departure of the Ukrainian economy from the stereotypes of raw material production and the status of an agrarian state, changes in development priorities taking into account the experience of the world's leading countries in the conditions of post-war economic recovery.

Ключові слова: послуга, сфера послуг, структура економіки, секторальні трансформації, ВВП, воєнна економіка.

Key words: service, service sector, economy structure, sectoral transformations, GDP, war economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Аналіз стану секторальної структури національної економіки, тенденцій її розвитку засвідчив низку недоліків і вимагає їх усунення задля економічного зростання України, якісного її післявоєнного відновлення і зростання конкурентоспроможності.

Таблиця 1. Частка секторів економіки України в створенні ВВП за 2010–2022 рр., (%)

Роки	Частка сектору у ВВП		
	Первинний сектор	Вторинний сектор	Третинний сектор
2010	14,05	29,13	53,43
2011	15,74	29,13	51,79
2012	14,13	28,97	56,60
2013	14,77	26,0	59,23
2014	15,88	27,28	56,84
2015	18,12	27,99	53,90
2016	18,14	29,38	52,48
2017	16,95	29,68	53,37
2018	16,88	29,10	54,07
2019	15,10	27,87	57,03
2020	13,89	16,23	55,79
2021	17,33	16,71	51,91
2022	12,96	13,62	61,72

Джерело: розраховано та сформовано автором за даними [3].

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням сутності структури національної економіки, ролі та місця третинного сектору тенденціям розвитку сфери послуг присвячено праці багатьох вчених, зокрема В.М. Геєць, Шинкарук Т.І., Артьомова Т.І., Слюсаренко А.В., Мельник А.Г., Мельник О.І., Соколова О.М., Кучеренко С.Ю., Леваєва Л.Ю., Прилута Н.В. та ін. Однак, незважаючи на низку напрацювань, динаміка секторальних змін, роль та місце, тенденції розвитку послуг в Україні висвітлені в економічній літературі недостатньо і потребують подальшого дослідження в умовах воєнного стану в Україні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Аналіз стану третього сектору, визначення його ролі у створенні нової української економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ретроспективний аналіз розвитку сфери послуг в Україні свідчить про поетапний розвиток цієї сфери. І етап охоплює період з 1960 р. по 1990 р. і характеризується як період квазірозвитку, коли економічна система була командно-адміністративною. Економіка орієнтувалася на розвиток сфери матеріального виробництва як провідної рушійної сили економічної системи, а сфера по-

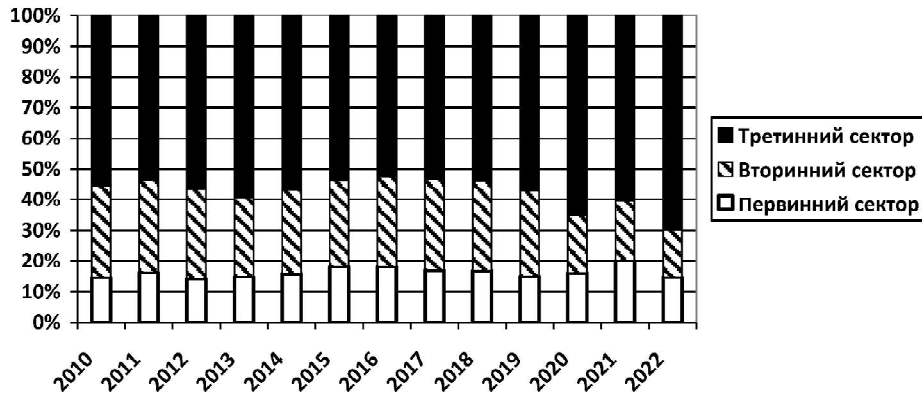

Рис. 1. Секторальна структура національної економіки за 2010–2022 рр.

слуг залишалася поза уваги держави, була відсталою, слабо розвиненою.

З розпадом СРСР та переходом економіки України до ринкового господарювання починається II етап — етап становлення та розвитку сфери послуг. Даний етап охоплює період з 1991 р. до сьогоднішнього. Однак реальний розвиток сфери послуг розпочинається тільки з 2000 р. [1, с. 99].

Слід відмітити, що у світовій практиці застосовуються класифікації розроблені міжнародними організаціями, такими як СОТ, МВФ, Світовий банк. Національні класифікації видів економічної діяльності, віднесених до сервісних, ґрунтуються здебільшого на Міжнародній стандартній галузевій класифікації всіх видів економічної діяльності (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities). В Україні економічна діяльність класифікується згідно з КВЕД, який гармонізовано зі статистичною класифікацією видів економічної діяльності у ЄС (NACE), що, своєю чергою, є гармонізованою з міжнародною стандартною галузевою класифікацією (ISIC) [2, с. 31].

Дослідження стану та тенденцій розвитку сфери послуг, яка в трисекторній моделі структури економіки є третім сектором, аналізуємо за наступними макроекономічними показниками:

по-перше, частки та її динаміці у формуванні та розподілі ВВП;

по-друге, частки третинного сектору та її динаміці у формуванні валової доданої вартості в економіці України;

по-третє, стану та динаміці балансу послуг, географічної його структури;

в-четверте, динаміці капітальних інвестицій в даний сектор економіки.

За період 2010–2022 рр. зміни в секторальній структурі національної економіки характеризувалися тенденціями зниження часток первинного та вторинного секторів та зростання частки третинного сектору в створенні ВВП (табл. 1).

За досліджуваний період частка первинного сектору у створенні ВВП знизилася в 1,1 рази і склала у 2022 р. 13%. Частка вторинного сектору в 2022 р. склала майже 14% і порівняно з 2010 р. знизилася більше як удвічі (2,14 рази).

Загалом частка первинного та вторинного секторів у створенні ВВП за цей період знизилася більше як в 1,5 рази. Натомість частка третинного сектору

Таблиця 2. Динаміка ВВП та секторів економіки України за 2010–2022 рр., млн грн

Роки	ВВП	Первинний сектор	Вторинний сектор	Третинний сектор
2010	1120585	157419	326456	598694
2011	1349178	212379	390903	698797
2012	1459096	207595	425599	825902
2013	1522657	224970	395880	901807
2014	1586915	251948	432898	902069
2015	1988544	360232	556500	1071812
2016	2385367	423723	700699	1251945
2017	2983882	505756	885641	1592485
2018	3558706	600715	1035598	1924283
2019	3978400	600876	1108637	2268887
2020	4222026	586197	685059	2355469
2021	5450849	944515	910926	2829285
2022	5239114	679027	713729	3233436

Джерело: розраховано та сформовано на основі [3].

за цей період зросла в 1,2 рази і склала в 2022 р. більше як 60%. В 2022 р. частка третинного сектору у формуванні ВВП більше як вдвічі (2,32 рази) перевищила суму часток первинного та вторинного секторів. Співвідношення часток секторів національної економіки у створенні ВВП склало в 2022 р. 1:1,05:4,76 порівняно з 2010 р. — 1:2,07:3,80 (розрахунок автора).

Дослідження структури розподілу ВВП між секторами економіки засвідчило, що лівова частина ВВП припадає на третинний сектор. Його питома вага коливається в межах від 51,79% до 61,72%. Друге місце в структурі розподілу ВВП займає вторинний сектор, з часткою у ВВП від 26,1% до 29,68%. Останнім є первинний сектор, в якому частка його продукції у ВВП коливається в межах 14,05% — 18,14% (табл. 1). Виявлена тенденція дає підстави вважати, що економіка України поступово здійснює перехід до постіндустріального розвитку.

Слід відмітити, що зростання частки третинного сектору у ВВП відбувалося в досліджуваному періоді переважно через зменшення частки вторинного сектору, що, в свою чергу, визначено скороченням обсягів виробництва переробної промисловості, що є негативною тенденцією.

Якість структури української економіки перебуває на рівні 1970-х років. Нині в структурі національних економік розвинених країн частка третинного сектору коливається в діапазоні 70–80% [4, с. 256].

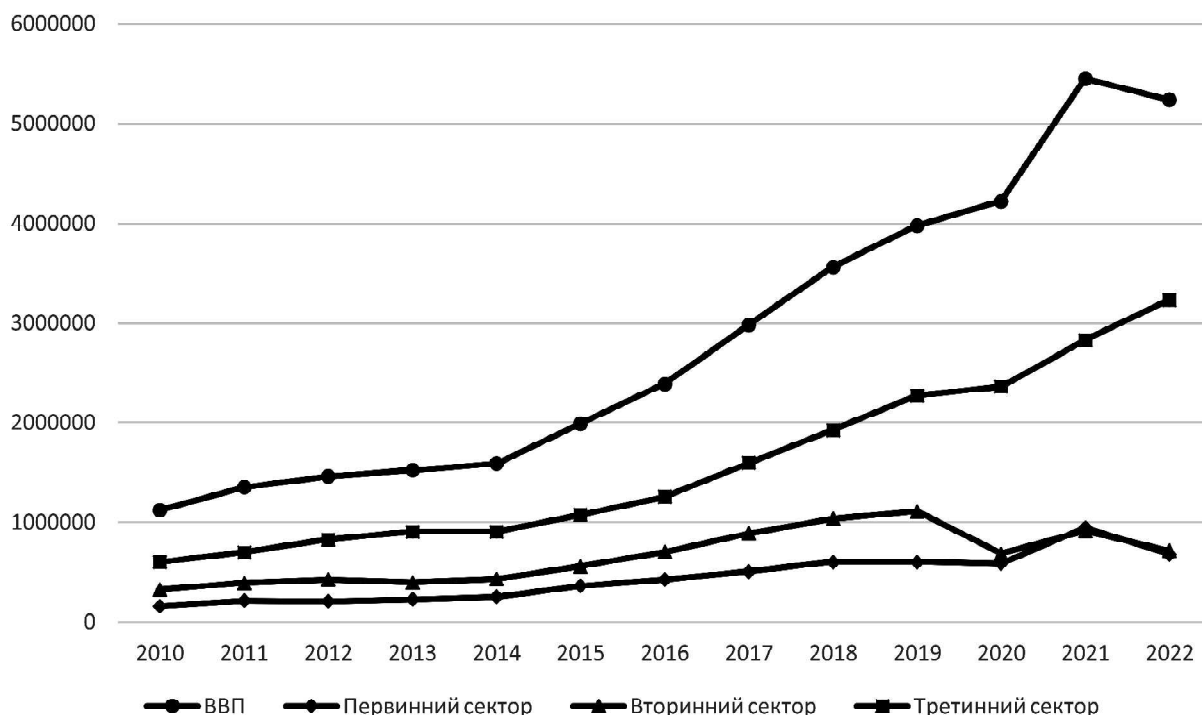

Рис. 2. Динаміка ВВП та секторів економіки України за 2010–2022 рр.

Таблиця 3. Частка секторів економіки України в створенні ВДВ за 2010–2019 рр., (%)

Роки	Частка сектору у ВВП		
	Первинний сектор	Вторинний сектор	Третинний сектор
2010	15,07	22,14	62,29
2011	17,05	21,52	61,43
2012	15,51	21,51	62,98
2013	16,36	19,54	64,10
2014	17,38	20,47	62,16
2015	19,83	19,92	60,23
2016	20,33	20,82	58,85
2017	29,10	20,64	60,26
2018	19,07	20,41	60,53
2019	16,92	19,78	63,30

Джерело: розраховано автором на основі [3].

Візуально зміни в секторальній структурі національної економіки за 2010–2022 рр. показано на рис. 1.

За період 2010–2022 рр. при зростанні ВВП майже в 5 разів (4,68 рази) спостерігається зростання продукції в секторах економіки відповідно більше як в 4 рази (4,31 рази) в первинному секторі, більше як вдвічі у вто-

ринному секторі та більше як в 5,4 рази в третинному секторі (табл. 2).

Найвищий приріст продукції третинного сектору спостерігався у 2021 р. (+473816 млн грн), найнижчий — у 2013 р. (+75905 млн грн). Третинний сектор на протязі досліджуваного періоду демонстрував зростання продукції, натомість виробництво продукції в первинному та вторинному секторах економіки за цей період було нерівномірним і характеризувалося хвилями зростання та спаду. Візуально динаміку ВВП України за секторами економіки за 2010–2022 рр. подано на рис. 2.

За 2010–2022 рр. середньорічний темп зростання ВВП становив 105,38%, в т.ч. у первинному секторі — 106,34%, у вторинному — 87,96%, у третинному — 99,3%.

Наступним показником, за яким доцільно оцінювати стан та тенденції розвитку сфери послуг, є частка третинного сектору у формуванні валової доданої вартості (ВДВ) в економіці України.

Проведений аналіз за 2010–2019 рр. свідчить, що лівова частка загального обсягу ВДВ сформована в третинному секторі — майже 64%. Її величина коливається в межах 58,85–63,30%. Середньорічний показник ВДВ у третинному секторі склав 61,6%, що перевищує суму створеної ВДВ у первинному та вторинному секторах економіки більше ніж в 1,5 рази (табл. 3). Візуально структура створеної ВДВ по секторах економіки показано на рисунку 3.

В досліджуваному періоді спостерігаються протилежні

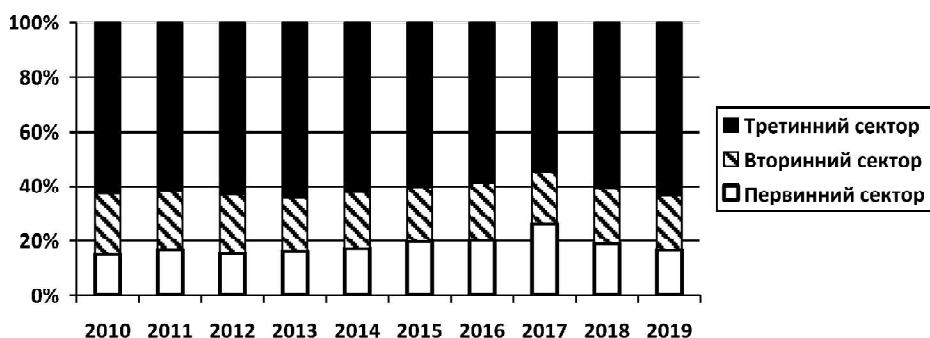

Рис. 3. Структура ВДВ по секторах економіки за 2010–2019 рр.

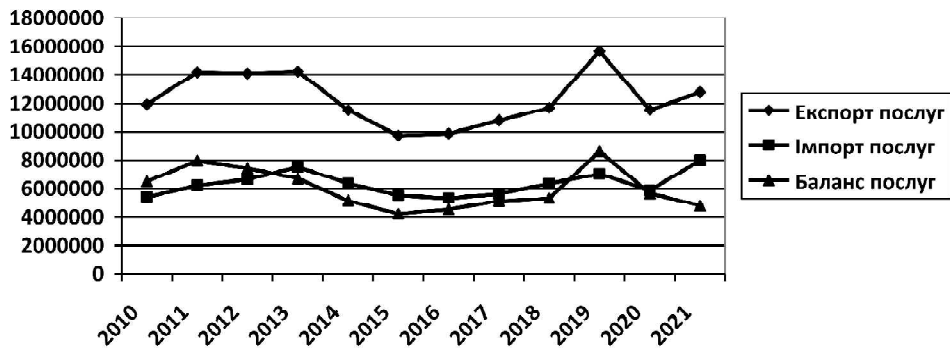

Рис. 4. Динаміка торговельного балансу у сфері послуг, експорту-імпорту послуг в економіці України за 2000–2021 рр., тис. дол. США.

Джерело: побудовано автором на основі [3].

тенденції в зміні часток ВДВ первинного та третинного секторів української економіки, натомість частка вторинного сектору у ВДВ мала тенденцію до зменшення протягом усього досліджуваного періоду.

Фактором, що визначає національні особливості розвитку сфери послуг у сучасному глобалізованому світі, є торговельна спеціалізація країни у структурі міжнародних економічних відносин. Дослідження динаміки обсягу експорту та імпорту послуг протягом 2000–2021 рр. засвідчили зростання торговельного балансу у сфері послуг більше як в чотири рази (4,3 рази), незважаючи на скорочення зовнішньоторговельної діяльності України у сфері послуг у 2014–2016 рр. та у 2020 р. У 2020 р. баланс торговельними послугами скоротився порівняно з 2019 р. майже в 1,5 рази (1,3 рази) (розраховано автором).

В досліджуваному періоді динаміка експорту характеризувалася то стадіями зростання 2000–2011 рр., 2013 р., 2016–2019 рр., 2021 р., то стадіями спаду у 2012 р., 2014–2015 рр., 2020 р. Загалом обсяг експорту в торговельній діяльності у сфері послуг за 2000–2021 рр. зріс в 3,5 рази. Однак в 2021 р. порівняно з 2019 р. він скоротився більше як в 1,2 рази (1,22 рази) (розраховано автором).

Стосовно імпорту, то його обсяг характеризувався зростанням у 2000–2013 рр., 2017–2019 рр., 2021 р. та скороченням у 2014–2016 рр., 2020 р. Загалом за 2000–2021 рр. обсяг імпорту зріс майже в 7 разів (6,93 рази). Обсяг імпорту перевищив обсяг експорту за досліджуваний період майже вдвічі.

Візуально динаміку експорту, імпорту послуг торговельного балансу показано на рис. 4.

Щодо структури зовнішньої торгівлі у сфері послуг, то Україна найбільше експортує транспортні послуги, незважаючи на тенденцію їх зниження. В 2019 р. їх частка в експорті становила 58,2%. Однак порівняно з 2000 р. вона знизилася майже в 1,5 рази (1,4 рази). В 2021 р. порівняно з 2019 р. вона знизилася більше як в 1,5 рази (1,6 рази) і склала лише 36,4% в загальному обсязі експорту [3].

Друге місце у структурі експорту послуг займають у 2021 р. телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги (31,5%) і порівняно з 2000 р. та 2019 р. зросли відповідно майже в 13 разів (12,6 рази) і 2 рази (1,92 рази) [3].

Третє місце в структурі експорту послуг займають послуги з переробки матеріальних ресурсів. Їх частка в

обсязі експорту в 2021 р. склала 12,0% і порівняно з 2000 р. зросла майже вдвічі (1,85 рази) [3].

До сфери послуг, що мають найнижчий експортний потенціал та стали тенденцію до їх зниження можна віднести:

- послуги страхування;
- ділові послуги;
- послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю;
- державні та урядові послуги.

Слід відмітити, що єдиною галуззю, що демонструвала позитивну зростаючу експортоорієнтовану динаміку розвитку була телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги, особливо сегмент комп'ютерних послуг.

Однак, незважаючи на збільшення обсягів експорту та імпорту комп'ютерних та інформаційних послуг показник експорту практично в 6 разів перевищує показник імпорту, що свідчить про досі низький рівень конкурентоздатності України на ринку ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) [5, с. 129–130]. Слід відзначити, експорт інформаційно-комунікаційних та комп'ютерних послуг країн ЄС складає нині 55% усього світового експорту. У структурі цього експорту майже 72% припадає на комп'ютерні послуги, 23% — на комунікаційні та 5% — на інформаційні [2, с. 32].

В рейтингу розвитку Інтернету Україна за 2021 р. за версією Freedom House посідає 62 місце і в 1,3–1,6 рази відстає від десятки країн розвитку Інтернету [6].

В структурі імпорту послуг превалюють послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю; ділові послуги; державні та урядові послуги; рояліті та інші послуги, пов'язані з відносинами інтелектуальної власності; послуги пов'язані з подорожами. Однак сталої динаміки розвитку їх вектору не спостерігається. Сукупна частка такого імпорту в загальній структурі сягає близько 65%, що не відповідає вимогам та викликам постіндустріального розвитку.

Для формування та розвитку постіндустріального суспільства такі послуги як наукові та технологічні дослідження, послуги освіти повинні мати тенденцію до зростання. На жаль, експорт наукових та технологічних досліджень в Україні за період 2000–2021 рр. коливався в межах 0,98–2,6%, а імпорт — 0,83–1,6% в загальному обсязі експорту та імпорту відповідно. Більш того, починаючи з 2011 р. частка імпорту цих послуг поступово скорочувалася і в 2021 р. порівняно з 2011 р. знизилася майже втричі в обсязі імпорту, а частка екс-

порту порівняно з 2014 р. знизилася в 1,3 рази в обсязі експорту.

В результаті дослідження структури імпорту послуг можна констатувати, що основна частина імпорту послуг в Україні припадає на країни Європи 49,78% та США 11,04%, які за міжнародною класифікацією віднесені до розвинених постіндустріальних країн, що експортують знаннємісткі, інноваційні, високотехнологічні послуги.

Основними експортними партнерами України у сфері послуг є країни СНД та країни Європи. Експорт Україною послуг в країни СНД обумовлено тим, що господарські системи їх споживають у більшості традиційні послуги, властиві індустріальному етапу розвитку суспільства — низько- та середньотехнологічні. Стосовно експорту послуг до країн Європи, то висока частка експорту обумовлена географічним положенням України та операційною діяльністю національних суб'єктів з транзиту газових ресурсів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Виявлені недоліки розвитку трисекторальної структури національної економіки, зокрема третинного сектору гальмують зростання конкурентної здатності української економіки, поглиблюють відставання в структурі від світової структури національних економік країн-лідерів світу. Усунення цих недоліків є об'єктивною необхідністю задля зростання та розвитку якісно нової української економіки.

Вважаємо, що зростання ролі і послуг третинного сектору повинно забезпечуватися шляхом стимулювання зростання обсягів сукупного попиту на послуги та зростання сукупної пропозиції послуг.

Література:

1. Кучеренко С.Ю., Леваєва Л.Ю., Припуга Н.В. Аналіз тенденцій розвитку сфери послуг в Україні. Економічний вісник університету. 2021. Вип. 49. С. 96—107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2021_49_14. (дата звернення 25.03.2024).
2. Брензович К. С. Сучасний стан та перспективи розвитку міжнародної торгівлі бізнес-послугами. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 23 (1). С. 30—34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2019_23%281%-29_8. (дата звернення 25.03.2024).
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 25.03.2024).
4. Слюсаренко А. В. Структурні зміни в економіці України. Modern Economics. 2019. № 14. С. 253—257. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V14\(2019\)-39](https://doi.org/10.31521/modecon.V14(2019)-39). (дата звернення 25.03.2024).
5. Геворкян А.Ю. Аналіз сучасного стану та тенденції розвитку діджиталізації суспільства в Україні. Бізнес-Інформ. 2021. № 10. С. 128—134. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2021-10_0-pages-128_134.pdf. (дата звернення 25.03.2024).

6. Рейтинг стран по уровню развития электронного правительства. URL: <https://www.nonews.co/directory/lists/countries/e-government>. (дата звернення 25.03.2024).

References:

1. Kucherenko, S.Yu., Levaieva, L.Yu. and Pryputa, N.V. (2021), "Analysis of trends in services sector development in the economy of Ukraine", Ekonomichnyj visnyk universytetu, vol. 49, pp. 96-107, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2021_49_14. (Accessed 25.03.2024).
2. Brenzovych, K. S. (2019), "Current state and prospects for international trade in business services", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, vol. 23 (1), pp. 30—34, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2019_23%281%-29_8. (Accessed 25.03.2024).
3. State Statistics Service of Ukraine (2024), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (Accessed 25.03.2024).
4. Sliusarenko, A. V. (2019), "Structural changes in the economy of Ukraine", Modern Economics, vol. 14, pp. 253—257. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V14\(2019\)-39](https://doi.org/10.31521/modecon.V14(2019)-39).
5. Hevorkian, A.Yu. (2021), "Analyzing the current state and trends in the development of digitalization of society in Ukraine", Biznes-Inform, vol. 10, pp. 128—134, available at: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2021-10_0-pages-128_134.pdf. (Accessed 25.03.2024).
6. nonews.co (2021), "Rating of countries by level of e-government development", available at: <https://www.nonews.co/directory/lists/countries/e-government>. (Accessed 25.03.2024).

Стаття надійшла до редакції 10.04.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663